

Rusíni a Akcia P

Ján Bobák

Násilná ukrajinizácia Rusínov a s ňou spojená likvidácia gréckokatolíckej cirkvi stala sa dôležitou súčasťou sovietskeho plánu strednej a východnej Európy. Základné kontúry tohto projektu boli v súvislosti s plánovanou anexiou Podkarpatskej Rusi vypracované v Moskve v rokoch 1941-1943. Definitívnu a konkrétnu podobu nadobudol tento plán po jaltských dohodách (4. - 11. 2. 1945), ktoré v konečnom dôsledku znamenali veľmocenské rozdelenie Európy na dve základné záujmové oblasti - sovietsku a americkú.

V tomto meniacom sa geopolitickom kontexte, keď dominantné postavenie Veľkonemeckej ríše bolo v strednej Európe vystriedané Zväzom sovietskych socialistických republík, musíme vidieť i politiku Beneša a jeho londýnskej vlády, otázku obnovy Č-SR, jej podobu a charakter. Pritom je potrebné vziať do úvahy aj tú skutočnosť, že E. Beneš a český politický exil ako jediný už v roku 1943 dobrovoľne akceptovali pre budúcu Č-SR štatút politického satelitu Moskvy. Beneš a jeho londýnska vláda sa pritom snažili pragmaticky vytĺcť z toho pre seba politický kapitál a získať pre Č-SR akési privilegované postavenie v rámci budúcich ľudovodemokratických štátov.

Len pri zohľadnení tohto medzinárodno-politického kontextu, ktorý v rozhodujúcej miere ovplyvňoval vnútropolitický vývoj v Č-SR v rokoch 1945-1989, môžeme pochopiť otázku odčlenenia Podkarpatskej Rusi od Č-SR a jej násilného pripojenia k ZSSR ako i vznik a činnosť Ukrajinskej národnej rady Prjaševčiny (UNRP). Keďže UNRP od svojho založenia plnila v prvom rade svoje sovietske poslanie, mohla vo vzťahu k SNR od počiatku vystupovať ako "suverén" a štylizovať sa do pózy národno-politického reprezentanta takzvaných Ukrajincov na východnom Slovensku.

Zárodky budúcej UNRP sa vytvárali v Užhorode po obsadení Podkarpatskej Rusi Červenou armádou a súviseli so snahou Kyjeva podnietiť medzi Rusínmi na východnom Slovensku ukrajinskú iredentu. Tieto aktivity formálne organizoval a koordinoval Dočasný národný výbor Ukrajincov Prjaševčiny so sídlom v Užhorode. Na prelome rokov 1944-1945, v tesnom závese za frontom, prenikali z Podkarpatskej Rusi na východné Slovensko desiatky politických agitátorov, ktorí v spolupráci s vojskami Červenej armády, zložkami NKVD ako i miestnymi komunistami snažili sa vyvolávať nálady za pripojenie východného Slovenska k Podkarpatskej Rusi a tým i k ZSSR.

S cieľom eliminovať túto iredentistickú činnosť prijala SNR 24. januára 1945 uznesenie, v ktorom naliehala na Beneša, aby urýchlene schválil pripojenie Podkarpatskej Rusi k ZSSR. V dôsledku toho, že obnovujúca sa Č-SR stávala sa súčasťou záujmovej sféry ZSSR, získali tzv. Ukrajinci v politike SNR privilegované postavenie, porovnateľné s postavením nemeckej menšiny v období prvej Slovenskej republiky. Ideologicky sa pritom argumentovalo najmä "slovanskou" orientáciou ľudovodemokratického režimu, ktorá sa ale vonkoncom netýkala napríklad poľskej menšiny v Zaozlí a v ostravskom kraji.

SNR v manifeste zo dňa 4. februára 1945 verejne deklarovala zásadu, že "národné práva Ukrajincov na Slovensku sú zaručené slovanskou orientáciou nového Česko-Slovenska." Takisto Predsedníctvo SNR prijalo dňa 7. februára 1945 uznesenie, v ktorom bolo verejne deklarované, že SNR a delegácia SNR pre oslobodené územia, považujú Ukrajincov na Slovensku a v Č-SR za rovných v právach i povinnostiach, tak ako Slovákov a Čechov. Z tohto hľadiska, ako bolo v uznesení konštatované, Predsedníctvo SNR má záujem vyriešiť zastúpenie "Ukrajincov" v SNR, otázku ukrajinského školstva, administratívy, hospodárskeho života a ďalších oblastí. Predsedníctvo SNR očakávalo v tomto smere konkrétne návrhy z takzvanej ukrajinskej strany. Avšak ukrajinskí iredentisti mali v tomto období úplne iné starosti. Plniac príkazy Kyjeva a Moskvy, intenzívne organizovali "široké ľudové hnutie" za pripojenie východného Slovenska k ZSSR a na ponuky SNR v podstate nereagovali, ignorovali ich.

Východné Slovensko, na rozdiel od Podkarpatskej Rusi, nebolo priamo okupované vojskami Červenej armády a NKVD. SNR po prechode frontu preberala verejnú správu do svojich rúk. Preto nebolo možné na východnom Slovensku nastoliť taký surový teror, aký bol nastolený na Podkarpatskej Rusi. A to bolo aj základnou príčinou, prečo ukrajinská iredenta sa nepresadila a veľmi rýchlo skončila totálnym fiaskom. Toto fiasko v rozhodujúcej miere ovplyvnilo ukrajinských iredentistov, že už od januára 1945 začali uvažovať o inštitucionalizovaní tzv. ukrajinského hnutia na východnom Slovensku. Pritom sa z hľadiska Moskvy a Kyjeva sledoval i ďalekosiahlejší cieľ - vytvoriť z tzv. Ukrajincov baštu sovietskej Slovenska a Č-SR. Tento zámer sa podarilo uskutočniť. Najmä v zlomových obdobiach 50. a 70. rokov plnili Ukrajinci v Č-SR a na Slovensku funkciu "Stalinovej piatej kolóny."

Od sovietskych bezpečnostných zložiek až ku KSČ vedie priama línia vzniku Ukrajinskej národnej rady Prjaševčiny. Myšlienka jej založenia bola oficiálne nastolená na oblastnej konferencii KSS v Prešove 13. februára 1945. V prijatom uznesení dostali členovia KSS za úlohu založiť prípravný výbor Ukrajincov. L. Novomeský následne oznámil do Moskvy K. Gottwaldovi, že zakarpatskí Ukrajinci nie sú za zjednotenie všetkých Ukrajincov v rámci Ukrajiny, ale chcú mať zabezpečené na Slovensku národnostné práva. V rámci tejto novej politiky bola z Ukrajinského štábu partizánskeho hnutia v Kyjeve odoslaná direktíva, aby tzv. Ukrajinci si na Slovensku vytvorili svoj národno-reprezentatívny orgán, ktorý by bol oficiálnym partnerom SNR. Následne Gottwald oznámil do Košíc Husákovi, že pripojenie východného Slovenska k ZSSR "nie je na dennom poriadku" a že tzv. ukrajinská otázka sa bude riešiť v rámci Slovenska. Gottwald súčasne vyslovil želanie, aby Ukrajinci mali na Slovensku zabezpečené svoje práva v rámci teritoriálnej alebo kultúrnej autonómie. K otázke ich etnickej príslušnosti zaujal stanovisko, že pokiaľ ide o ukrajinský a ruský smer, stavia sa teraz otázka inak ako za predmníchovskej Č-SR. Obyvateľstvo ako celok (myslel tým na Rusínov) je treba považovať za "ukrajinské", ale kto chce, môže sa hlásiť k ruskému národu. Podľa prania obyvateľov môžu byť otvorené ukrajinské alebo ruské školy. Avšak v súlade s politikou Moskvy veľmi ostro zamietol rusínsku národnosť ako výplod "hungarizmu". Podobne sa stavali k Slovákom ideológovia etnického čechoslovakizmu (E. Beneš, A. Pražák).

V podmienkach nástupu sovietskej ľudovodemokratickej Česko-Slovenska bola dňa 1. marca 1945 ustanovená v Prešove Ukrajinská národná rada Prjaševčiny na čele s Vasilom Karamanom. Tlačovým orgánom UNRP sa stal časopis Prjaševčina, vychádzajúci v ruskom jazyku. Od jeho založenia boli na jeho stránkach propagované úspechy ZSSR, pestovaný kult Stalina a preferovaná pravoslávna cirkev. Zo svojho ustanovujúceho zjazdu poslala UNRP Stalinovi telegram, v ktorom delegáti jednomyselne tlmočili svoje presvedčenie, že sa blíži deň, keď bude odstránená historická nespravodlivosť a všetci Ukrajinci, teda aj tí, ktorí žijú na východnom Slovensku, budú zjednotení v jednom ukrajinskom štáte.

Vedenie UNRP vkladalo v tomto smere určité nádeje aj do pripravovaných moskovských porád o vládnom programe, ktoré sa konali v druhej polovici marca 1945. Keď sa koncepcia vytvorenia Veľkej Ukrajiny ukázala byť neschodnou, usilovali sa "Ukrajinci" získať v Č-SR privilegované postavenie ako predĺžená ruka Moskvy.

Celkovo možno konštatovať, že až po moskovských rokovaníach o vládnom programe, koncom marca, respektíve začiatkom apríla 1945, sa v Č-SR postavila UNRP na štátnotvornú pozíciu. V apríli 1945 sformulovala UNRP svoje požiadavky do memoranda, ktoré zaslala SNR. Išlo najmä o ultimatívnu požiadavku na zastúpenie Ukrajincov v SNR a v ústredných orgánoch štátnej moci. SNR sa memorandom UNRP zaoberala na svojom zasadnutí 26. mája 1945 a väčšinou hlasov ho prijala.

Ukrajinci si začali na Slovensku vytvárať v rámci štátnych inštitúcií svoje vlastné, autonómne štruktúry v oblasti školstva, kultúry, tlače, médií. V rámci politických strán, okrem KSČ, si vytvárali vlastné sekcie. Na miestnej a regionálnej úrovni z titulu "ukrajinskosti" infiltrovali štátny aparát, aparát politických strán a spoločenských organizácií. Proces násilnej ukrajinizácie Rusínov sa uskutočňoval najmä v oblasti školstva a kultúry. Paradoxné na celej záležitosti bolo, že ani samotní asimilátori, ktorí realizovali túto genocídnu akciu, nevedeli po ukrajinsky. Ich najväčšou prekážkou v tomto asimilačnom diele sa stala predovšetkým gréckokatolícka cirkev.

Napätie medzi gréckokatolíckou a pravoslávnu cirkvou bolo evidentné už od leta 1945, keď v niektorých obciach v okresoch Snina a Humenné začali pravoslávni veriaci, iniciovaní a podporovaní komunistami a činníkmi UNRP, zaberať a svojvoľne obsadzovať gréckokatolícke kostoly. Od roku 1946 pravoslávna cirkev začala vystupovať mimoriadne militantne a snažila sa získať dominantný vplyv medzi gréckokatolíckmi. Na túto nepriaznivú skutočnosť upozorňoval biskup Gojdič aj na biskupskej konferencii, ktorá sa konala v novembri 1946 v Olomouci, kde žiadal biskupskú konferenciu o pomoc pri rozvíjaní vlastnej misijnej činnosti. Pomoc zo strany katolíckej cirkvi či už na Slovensku alebo v Česku mohla byť v danej situácii len platonická. Problémom bola najmä tá skutočnosť, že úsilie pravoslávnej cirkvi získať si na svoju stranu gréckokatolíckych veriacich, hoci aj metódami teroru a násilia, stalo sa súčasťou oficiálnej cirkevnej politiky totalitného ľudovodemokratického režimu. V tomto smere mala pravoslávna cirkev výraznú a štedrú podporu totalitného štátu ako aj KSČ.

Po februári 1948 sa proces pravoslavizácie gréckokatolíckej cirkvi urýchlil a predovšetkým nadobudol mimoriadne agresívne formy hraničiace s terorizmom. Okrem UNRP, ktorej vedúci predstavitelia Vasil Karaman, Ivan Rohaľ - Il'kiv, Vasil Kapišovský a Peter Babej boli štátnou mocou dekorovaní radom "Vítazstva 25. februára 1948" - sa na politike organizovaného štátneho terorizmu proti katolíckej a najmä gréckokatolíckej cirkvi podieľal aj Zväz mládeže Karpát s časopisom Karpatská hviezda. Ukrajinskí komunisti vo svojej agresívnej propagande predstavovali gréckokatolícku cirkev ako spojenca "reakčných síl vo Vatikáne", ako "protisovietskú reakčnú silu." Zvlášť agresívne vystupovali proti reholi baziliánov, ktorých verejne označovali ako "Gestapo Vatikánu". Na druhej strane v ich propagande bola pravoslávna cirkev predstavovaná ako pokroková, mierová sila, majúca ľudový charakter a najmä pozitívny vzťah k ZSSR, k sovietskemu ako aj k ľudovodemokratickému zriadeniu.

Bezprostrednou predzvesťou tragického osudu gréckokatolíckej cirkvi na Slovensku stala sa likvidácia gréckokatolíckej cirkvi na Podkarpatskej Rusi v auguste 1949 spojená s násilnou smrťou biskupa Teodora Romžu. Tieto udalosti vyvolali mimoriadne napätie medzi gréckokatolíckmi na Slovensku. Súviseli i so zásahmi štátnej moci do života katolíckej cirkvi. V tomto období sa v Č-SR rozbehla tzv. Katolícka akcia, ktorej deklarovaným cieľom bolo odtrhnúť Katolícku cirkev od Vatikánu. Ako v tejto súvislosti 4. mája 1949 povedal L. Holdoš "v boji proti Vatikánu využiť i nacionálne momenty - ukáže sa na pomer pápeža k Nemecku." Cieľom tejto rozsiahlej dezinformačnej kampane bolo označiť najmä pápeža Pia XII. a Vatikán ako oporu fašizmu a nacizmu. Moskva a jej satelity vyfabrikovali po roku 1945 množstvo rôzneho dezinformačného materiálu s cieľom dokázať, že Pius XII. bol "Hitlerovým pápežom." Z hľadiska svojich zámerov sa do tejto ideologickej kampane zapojil aj politický sionizmus. Tzv. Katolícka akcia mala byť podľa Holdošových slov "hnutím pokrokových katolíkov" zameranom nie proti Cirkvi, ale proti biskupom a Vatikánu. Základňou hnutia "pokrokových katolíkov" sa mal na Slovensku stať Spolok sv. Vojtecha. Do plánu eliminovať vplyv Vatikánu na katolícku cirkev v Č-SR zapadla aj pripravovaná likvidácia gréckokatolíckej cirkvi.

Po udalostiach na Podkarpatskej Rusi totalitný ľudovodemokratický režim bol rozhodnutý zlikvidovať gréckokatolícku cirkev na Slovensku. Otvorenou otázkou bolo len kedy sa tak stane. Pôvodné predstavy vedúcich predstaviteľov Č-SR boli také, že pôjde o dlhodobější proces propagandy spojenej so zastrášaním a kompromitovaním predstaviteľov gréckokatolíckej cirkvi, ústiaci do povestného soboru. V štruktúrach štátnych inštitúcií, národného frontu, komunistickej strany a jej represívneho aparátu boli vytvárané rôzne podoby cirkevných oddelení, ktoré v danom období si plnili svoje konkrétne úlohy.

Začiatkom roka 1949 bola cirkevným oddelením Národného frontu Čechov a Slovákov hodnotená gréckokatolícka cirkev ako cirkev, ktorá má "bojový reakčný charakter ... je reakčnejšia než rímskokatolícka (cirkev), tvoriaca svojím spôsobom jej predvoj ..." V tomto období, keď sa rozbiehala Akcia P, cirkevné oddelenie Národného frontu vytyčilo konkrétnu úlohu získať na svoju stranu aspoň jeden gréckokatolícky kostol a 10 gréckokatolíckych kňazov. Koncom augusta 1949 vypracovalo cirkevné oddelenie Národného frontu v spolupráci so zástupcami pravoslávnej cirkvi plán na prechod gréckokatolíckych veriacich na pravoslávie. (Zvýšiť počet pravoslávnych kňazov, dokončiť výstavbu

pravoslávnych kostolov, ustanoviť v Prešove pravoslávne biskupstvo a poskytnúť na jeho činnosť zo štátnych prostriedkov 3 mil. Kčs a pod.)

V roku 1949 bola pri ÚV KSČ vytvorená cirkevná šestka, v ktorej za Slovensko boli zastúpení Vladimír Clementis a Viliam Široký. Cirkevná šestka uvedený plán cirkevného oddelenia NF schválila. V roku 1949 bol vytvorený aj Štátny úrad pre veci cirkevné, ktorý pôvodne viedol A. Čepička a neskôr Z. Fierlinger. Na Slovensku mal partnera v Slovenskom úrade pre veci cirkevné, ktorý viedol G. Husák a po ňom L. Holdoš.

V priebehu roka 1949, keď sa postupne rozbiehala tzv. Katolícka akcia, došlo k radikálnemu zvratu. Od leta 1949 začali na predstaviteľov Č-SR intenzívne naliehať vedúci činitelia pravoslávnej cirkvi v Č-SR a v ZSSR, aby tzv. prestup gréckokatolíkov do pravoslávnej cirkvi bol urýchlene uskutočnený. Týmto sa začali od leta 1949 meniť niektoré pôvodné predstavy o Akcii P ako o dlhodobejšom procese. Je viac ako pravdepodobné, že predstavitelia pravoslávnej cirkvi týmto svojím nátlakom tlmočili predovšetkým názor sovietskych politických kruhov. Definitívnu odpoveď by nám mohol dať v tejto otázke najmä výskum v archívoch bezpečnostných zložiek bývalého ZSSR.

Výsledkom nátlaku pravoslávnej cirkvi bolo, že začiatkom decembra 1949 cirkevné oddelenie Národného frontu poverilo predsedu Zboru povereníkov G. Husáka vypracovať plán aktivity na likvidáciu gréckokatolíckej cirkvi. Súčasne bol 1. decembra 1949 ustanovený za vládneho zmocnenca na Gréckokatolíckom biskupskom úrade v Prešove Michal Rodák, bývalý tajomník Krajského akčného výboru SNF v Prešove a ako tajomník mu bol pridelený Emil Haško.

Predstavitelia pravoslávnej cirkvi si doslova vynútili návštevu moskovského pravoslávneho metropolitu Nikolaja na východnom Slovensku, ktorá sa uskutočnila vo februári 1950. A touto návštevou sa celá Akcia P spustila. Na masových zhromaždeniach oficiálne organizovaných komunistami ako "mierové slávnosti" vítali metropolitu Nikolaja "nadšené masy" prevolávajúce mu na slávu ako aj na slávu Stalina a ZSSR. Táto umelo vyvolaná budovateľská eufória nakoniec presvedčila i Husáka, ktorý o návšteve Nikolaja nadšene napísal: "Spokojní sú jak naši, tak i sovietski súdruhovia biskupi..."

Návšteva moskovského metropolitu Nikolaja v rozhodujúcej miere prispela k tomu, že sa pristúpilo k urýchlenej likvidácii gréckokatolíckej cirkvi na Slovensku. V marci 1950 vytvoril pravoslávny biskup Alexej s podporou vedenia KSS a štátneho aparátu Ústredný výbor pre návrat do pravoslavia, ktorého základným poslaním bolo pripraviť sobor. Plán po línii KSS pripravil G. Husák.

V druhej polovici marca 1950 si KSČ v riešení cirkevnej otázky na Slovensku vytýčila dve základné úlohy:

1. Likvidácia kláštorov - realizovala sa v dňoch 14.-15. apríla 1950 (barbarská noc).
2. Likvidácia gréckokatolíckej cirkvi.

Už 31. marca 1950 cirkevná šestka ÚV KSČ odporúčala vziať do väzby biskupa Michala Buzalku a súčasne pripraviť rovnaký postup proti biskupom Gojdičovi a Zelovi.

V tejto dusnej atmosfére štátneho terorizmu vznikol pri Ukrajinskej národnej rade Prjaševčiny 18. apríla 1950 Výbor pre návrat do pravoslavia. Jedným z jeho hlavných organizátorov bol Vasil Kapišovský. Členmi výboru sa stali: P. Babej, A. Rudlovčák, V. Kopčák, F. Lazorník, J. Zbihley, A. Belej, I. Macinský, A. Jedinák, I. Leškanin, M. Gerbera, A. Kačmárová, A. Farinič a M. Dubaj.

UNRP bola po februári 1948 v značnom stupni rozkladu. Ukrajinské nacionalistické krídlo reprezentované V. Karamanom sa totiž usilovalo po III. celonárodnom zjazde UNRP 18. 4. 1948 presadiť do pripravovanej ústavy Č-SR koncepciu politickej autonómie pre tzv. Ukrajincov na východnom Slovensku, ktorej politickým reprezentantom sa mala stať UNRP. Toto poňatie riešenia menšinovej otázky narazilo však na odpor Prahy, ktorá sa obávala

podobných požiadavok poľskej menšiny na Ostravsku. A ani Moskva nebola nadšená ukrajinskou guberniou mimo rámca ZSSR. V opozícii voči Karamanovým veľkookrajinským nacionalistom stáli v UNRP militantní bolševici Ivan Rohaľ - Il'kiv, Vasil Kapišovský, Peter Babej. Títo vypracovali 16. septembra 1948 Správu o pomeroch v UNRP, v ktorej karamanovcov účelovo obvinili z "buržoázneho nacionalizmu, nepriateľstva k ZSSR a k ľudovodemokratickému zriadeniu". Správa bola prednesená na Predsedníctve ÚV KSS a I. Rohaľ - Il'kiv dostal za úlohu zlikvidovať UNPR a pripraviť novú kultúrno - spoločenskú organizáciu ukrajinských pracujúcich postavenú na individuálnom členstve. Ukrajinskej národnej rade Prjaševčiny bola však prisúdená úloha realizovať likvidáciu gréckokatolíckej cirkvi a nakoniec zmiznúť z politickej scény.

Gréckokatolícka cirkev bola v roku 1950 po rímskokatolíckej a po evanjelickej cirkvi treťou najpočetnejšou cirkvou na Slovensku s celkovým počtom veriacich 215 000 osôb. Na jej čele stál biskup P. Gojdič a svätisci biskup V. Hopko. Členila sa na dve diecézy - prešovskú a mukačevsko - hojdudorožskú, 9 arcidekanátov, 29 dekanátov, 241 farností, 1059 filiálok a 416 kostolov. Mala 221 farárov, 17 kaplánov a 26 iných duchovných. Po návšteve moskovského pravoslávneho metropolitu Nikolaja začal G. Husák prekypovať mimoriadnou aktivitou, aby celá Akcia P bola urýchlene organizačne ako aj propagačne pripravená. Dôležitú úlohu pritom prisúdil Ukrajinskej národnej rade Prjaševčiny. Predpokladal, že sobor by mohol byť pripravený už za 2 - 3 mesiace. Pokiaľ ide o slovenských gréckokatolíkov, týchto na rozdiel od "Ukrajincov", nebolo podľa jeho názoru z národnostného hľadiska možné použiť proti biskupovi Gojdičovi.

Na základe Husákových direktív boli pri predsedníctve krajských výborov KSS v Prešove a v Košiciach vytvorené cirkevné komisie. Okrem zástupcov bezpečnosti a krajského bezpečnostného referenta v Prešove boli v cirkevnej komisii: A. Pšenička, L. Medveď a V. Kapišovský a v Košiciach: vedúci tajomník KV KSS L. Priesol, predseda KNV M. Chudík a tajomník krajského akčného výboru. Podobné komisie sa zriaďovali i na okresnej úrovni. Koncom marca 1950 vystriedal G. Husák vo vedení Slovenského úradu pre veci cirkevné L. Holdoš, ktorý túto funkciu vykonával do roku 1951.

Výbor pre návrat do pravoslavia pri UNPR mal navonok predstavovať široké občianske a ľudové hnutie za návrat do pravoslávnej cirkvi. A aby tento dojem bol presvedčivý, začal si výbor budovať aj svoju organizačnú štruktúru. Najprv na okresnej úrovni a postupne i v mestách a v obciach. Predstavitelia UNPR sa snažili, aby v týchto výboroch boli zastúpení laici ako i duchovní, ktorí majú dôveru veriacich a predstavujú v obciach uznávané autority. Prítom surovým spôsobom vydierali najmä štátnych zamestnancov, predovšetkým učiteľov, pracovníkov v oblasti kultúry a osvetu ako aj štátnej a verejnej správy.

Výbor pre návrat do pravoslavia pri UNPR sa rozhodol vydať výzvu UNPR adresovanú gréckokatolíckym veriacim. Pripravil ju Ivan Macinský. Takisto tlačový orgán UNPR Prjaševčina dostal v tomto smere konkrétne úlohy. Výbor si vytvoril päť akčných trojiek (A. Rudlovčák, A. Jedinák, I. Zbihlej, B. Bovoljar, A. Olejár, M. Fel'baba, I. Macinský, M. Dubaj, M. Kuderjavý, F. Lazorík, V. Kopčák, A. Belej, I. Vološčuk, A. Krajniak, B. Latta), ktorí dostali za úlohu navštíviť určených predstaviteľov gréckokatolíckej cirkvi, ktorých mali "presvedčiť", aby prestúpili na pravoslávie. Táto úloha mala byť splnená do 22. apríla 1950. Takisto si podelili i gesciu nad jednotlivými okresmi: Michalovce (V. Kapišovský), Humenné (M. Pytel), Medzilaborce (Gula, A. Jedinák), Stropkov (I. Macinský), Bardejov (A. Olejár), Sabinov (I. Šutiak), Stará Ľubovňa (V. Kopčák, F. Lazorík) a Snina (M. Kuderjavý). Títo aktivisti UNPR robili súčasne aj súpisy osôb, ktoré odmietali prestúpiť na pravoslávie, alebo aktívne vystupovali proti tejto akcii s tým, že na oblastný výbor KSS podávali aj návrhy na ich uvoľnenie z práce, z funkcie a pod. Úzko spolupracovali s cirkevnými tajomníkmi, s orgánmi ŠtB ako aj s predstaviteľmi pravoslávnej cirkvi. Nezriedkavé boli aj prípady vydierania, korupcie a rôznych foriem násillia, fyzické nevyhýmajúc.

Plnenie úloh ukladaných vedením KSS zabezpečoval v UNPR Ivan Rohaľ - Il'kiv. Začiatkom apríla 1950 boli vytvorené prípravné výbory vo všetkých okresoch, mestách a obciach, kde vo väčšom počte žili gréckokatolícki veriaci.

Bezprostredne po vytvorení Výboru pre návrat do pravoslavia pri UNRP stala sa otázka likvidácie gréckokatolíckej cirkvi jedným z kľúčových bodov rokovania konferencie okresných funkcionárov KSS z Prešovského a Košického kraja. Keďže komunistom sa podarilo navonok zastrašiť a v podstate umlčať veriacich a najmä cirkevnú hierarchiu, závery z konferencie vyzneli pomerne optimisticky, predovšetkým pokiaľ išlo o Prešovský kraj. Na druhej strane situácia v Košickom kraji - kde žila väčšina gréckokatolíkov slovenskej národnosti - bola hodnotená ako "povážlivo zlá." Ako jej príčina bolo určené - zanedbanie "straníckej predprípravy." Faktom je, že nielen KSS ale ani UNRP nemala so svojimi akčnými trojkami takmer žiaden vplyv najmä v tých obciach, kde žili slovenskí gréckokatolíci.

Napriek tomu v pravoslávnej cirkvi, ale i v inštitúciách, ktoré pripravovali likvidáciu gréckokatolíckej cirkvi zavládla v druhej polovici apríla 1950 všeobecná eufória. Ladislav Holdoš na zasadnutí Predsedníctva ÚV KSS 21. apríla 1950 plný revolučného nadšenia apeloval na vedenie KSS, že je potrebné urýchliť prechod gréckokatolíkov na pravoslávie... lebo do ďalšej činnosti potrebujeme bezpečnú základňu, ktorou musí byť pravoslávna cirkev..." Súčasne vyslovil názor, že v danom období by prešlo na pravoslávie v Prešovskom kraji 50% gréckokatolíkov a v Košickom kraji 20%. Ladislav Holdoš informoval členov Predsedníctva ÚV KSS, že na 28. apríla 1950 sa v Prešove chystá konferencia, respektíve porada prípravných výborov, na ktorej sa zúčastnia zástupcovia výborov z oboch východoslovenských krajov. (To znamená, že nešlo o zhromaždenie veriacich a predstaviteľov gréckokatolíckej cirkvi). Podľa Holdošových predstáv táto prešovská konferencia zástupcov prípravných výborov mala byť len akousi skúškou, prípravou na tzv. veľký sobor, ktorý sa mal uskutočniť začiatkom júna 1950 podľa ľvovského scenára. Predsedníctvo ÚV KSS v podstate schválilo Holdošov postup. V krátkej diskusii Š. Bašťovanský pripomenul, že prechod na pravoslávie musí byť navonok uskutočňovaný ako akcia zdola, nie zhora. V. Široký zdôraznil najmä potrebu získať gréckokatolíckych farárov, za ktorými pôjdu podľa neho aj veriaci. Odmietol organizovať prechod na pravoslávie na báze akčných výborov, ale na báze prípravných výborov "mimo" štátnej správy a KSS. V týchto výboroch, ako Široký zdôraznil, "predsedať musí dôstojný pán, aj keď to bude stáť 10 000 - 15 000 - 20 000 Kčs."

Po formálno-organizačnej stránke, tak ako to navrhol Široký, pripravoval prešovskú konferenciu Výbor pre návrat do pravoslavia pri UNRP. Najväčším a trvalým problémom bolo zapojiť do práce prípravných výborov gréckokatolíckych duchovných. Sám Holdoš sa v tomto smere vyjadril, že "väčšina farárov, ktorí doposiaľ prestúpili, sú známi ako ľudia morálne závadní..." A o týchto sa komunisti opierať nemohli.

Do 24. apríla 1950 podarilo sa UNRP získať pre Akciu P 51 gréckokatolíckych kňazov. (Vo februári 1950 mala gréckokatolícka cirkev celkovo 264 duchovných). Týchto 51 kňazov, ktorí navonok súhlasili s prechodom na pravoslávie, sa dňa 24. apríla 1950 stretli vo Vyšných Ružbachoch, aby verejne demonštrovali tento svoj postoj. Z nich boli len 23 slovenskej národnosti. Nie všetci farári však boli vnútorne presvedčení o potrebe zrieknuť sa gréckokatolíckej viery a prejsť na pravoslávie. Veľká väčšina z nich prišla do Vyšných Ružbachov zastrašená a zlomená v dôsledku politiky štátneho terorizmu uplatňovanej voči katolíckej cirkvi. Určitú výnimku medzi gréckokatolíckmi tvorili len typy, akými boli Michal Knap, Eliáš Kačúr, Dezider Schudich, Anton Havrila, z ktorých časť veľmi aktívne spolupracovala aj so Štátnou bezpečnosťou. Schôdzku vo Vyšných Ružbachoch viedol predseda Ukrajinskej národnej rady Ivan Rohal' - Il'kiv. I keď oficiálni predstavitelia komunistického režimu v Č-SR boli s touto schôdzkou spokojní - nevyskytli sa na nej hlasy proti pripravovanej likvidácii gréckokatolíckej cirkvi - ťažko možno toto stretnutie označiť za "malý sobor", ako sa to začína objavovať v historiografii a v publicistike.

Mimoriadne napätie v katolíckej ako i v gréckokatolíckej cirkvi vyvolal zásah totalitného režimu proti reholiam, známy ako barbarská noc, ktorý v značnej miere podlomil dôveru v štátnu moc aj u tých pár gréckokatolíckych farárov, ktorých sa podarilo "presvedčiť" a získať pre Akciu P. Takisto tí gréckokatolícki farári a duchovní, ktorí dovtedy váhali, sa po barbarskej noci začali stavať proti oficiálnej cirkevnej politike totalitného režimu. To vyvolalo najmä v UNRP a vo vedení Krajského výboru KSS a Krajského národného výboru v Prešove a v Košiciach veľké napätie a nervozitu hraničiacu až s hystériou. Hrozilo totiž totálne fiasko celej akcie prechodu na pravoslávie, a to v dobe, keď triedni nepriatelia sa začali hľadať a

likvidovať už aj v komunistickej strane. Súčasne celá Akcia P mala aj svoj zahranično-politický rozmer smerom k ZSSR a dôsledky si každý vedel pre seba veľmi rýchlo spočítať. Pravoslávna cirkev naďalej vyvíjala intenzívny nátlak, aby bol čím skôr zvolaný tzv. sobor, ktorý by definitívne rozhodol o pohltení gréckokatolíckej cirkvi cirkvou pravoslávnu.

Na základe dostupných archívnych materiálov môžeme konštatovať, že to, či "sobor" bude 28.4.1950, nebolo ešte definitívne rozhodnuté ani deň predtým, ráno 27. apríla. Až v priebehu tohto dňa sa začala situácia radikálne meniť a vyvíjať tým smerom, že pripravovaná konferencia zástupcov návratových výborov sa začala oficiálne nazývať a organizovať ako sobor. Priamymi aktérmi tohto pseudosoboru boli predseda Krajského výboru KSS v Prešove Arnošt Pšenička, podpredseda SNR a predseda UNRP Ivan Rohaľ-Iľkiv a vedúci Kultúrno-propagačného oddelenia Krajského výboru KSS v Prešove Vasil' Kapišovský. Je dosť indícií, ktoré nasvedčujú, že konali na priamy príkaz sovietskej strany. Po súhlase pravoslávneho arcibiskupa Jelefterija a biskupa Dechtereva sa v noci z 27. apríla na 28. apríla 1950 pripravoval na pôde Krajského výboru KSS v Prešove celý "sobor". Na týchto prípravách sa v Prešove zúčastnili aj predsedovia KNV v Košiciach M. Chudík a v Prešove L. Medved', zástupcovia vedenia KSS, Štátneho úradu pre veci cirkevné, Slovenského úradu pre veci cirkevné, bezpečnostných zložiek, armády, ľudových milícií a pod.

Autentické svedectvo o sobore nám poskytuje správa Vladimíra Ekarta, zástupcu Štátneho úradu pre veci cirkevné, ktorý sa zúčastnil na jeho príprave. Ekart v nej nasledovne opisuje nočné rokovania na KV KSS v Prešove z 27.4. na 28.4.1950.

"Boli prebrané všetky organizačné, bezpečnostné a propagačné opatrenia, ktoré bolo potrebné zabezpečiť do rána pre prípad, že sa bude konať skutočne veľký sobor. Súdruhovia Rohaľ a Kapišovský boli určení na prípravu uznesenia zo soboru, manifestu, pozdravných telegramov. Ostatní súdruhovia sa zaoberali zostávajúcimi úlohami. Bolo rozhodnuté, že na zabezpečenie zdarného priebehu bude do Prešova zmobilizovaných 3000 súdruhov z Košíc, Prešova a z tých okresov Prešovského kraja, v ktorých už viaceré obce prestúpili na pravoslávie. Boli pozvaní inštruktori z týchto okresov, ktorým bola uložená úloha mobilizácie mäs a dopravných prostriedkov. Boli určené miesta zhromaždenia a hodiny nástupu. Bol určený súdruh, ktorý bude z okresného sekretariátu dirigovať masy. Počas noci bolo skontrolované, ako si súdruhovia svoje úlohy rozplánovali a ako ich plnia. Medzitým sa na KV KSS dostavili súdruhovia veliteľia Štátnej bezpečnosti a Zboru národnej bezpečnosti, s ktorými boli prerokované bezpečnostné opatrenia v meste, v sále Čierneho orla, kde sa mal konať sobor, v katedrále a na biskupskom úrade, ak biskup Gojdič bude vyzvaný, aby ho opustil." Diskutovalo sa aj o mieste jeho internácie mimo Prešova.

Ako tradične najväčším problémom bolo - ako to uvádza vo svojej správe aj Ekart, že ukrajinskí súdruhovia do poslednej chvíle nevedeli, "koho postaviť na čelo duchovenstva." Totiž arcidekan Andrej Tóth v poslednej chvíli zaváhal. Prišiel s iniciatívnym návrhom vytvoriť z michalovského vikariátu akýsi "vzorný" (vlastenecký) gréckokatolícky (!) vikariát, ktorý by sa otvorene a verejne postavil proti biskupovi Gojdičovi a v dôsledku toho by došlo k exkomunikácii gréckokatolíckych farárov uvedeného vikariátu, a týmto podľa Tótha by sa celá záležitosť vyriešila. Túto svoju ideu obhajoval Tóth celý večer 27. apríla, ako aj počas pracovných raňajok na druhý deň 28. apríla 1950. Súčasne sa Tóth postavil proti okamžitému zrušeniu gréckokatolíckej cirkvi.

Keďže vedenie KV KSS nedôverovalo žiadnemu duchovnému, ktorý bol ochotný alebo prinútený s nimi spolupracovať, všetky orgány a komisie soboru, ktoré vytvorili v noci z 27. na 28. apríla na KV KSS, malo pod svojou priamou kontrolou. Či už išlo o pracovné predsedníctvo, návrhovú komisiu a pod. Pod priamym dozorom mali sobor osobne Rohaľ a Pšenička. Na KV KSS bolo vopred rozhodnuté, ktorí kňazi vystúpia v diskusii, ktorí kňazi privítajú Dechtereva v gréckokatolíckej katedrále a ktorí kňazi budú členmi predsedníctva a pracovných komisií. Text manifestu podľa niektorých prameňov mal priniesť Holdoš z Bratislavy.

Na tzv. sobore sa podľa oficiálnych údajov zúčastnilo 820 delegátov (išlo v podstate o laikov - členov takzvaných prípravných výborov z oboch krajov). Z nich bolo len 73 rôznych duchovných. Z uvedených duchovných bolo len 21 Slovákov - o dvoch menej ako na stretnutí

vo Vyšných Ružbachoch. Prezentačnú účasť soboru vykonávali v Čiernom orli cirkevní tajomníci. Takzvanému soboru, organizovanému KSČ, predsedal Ján Benický, vedúci školského oddelenia KNV v Prešove, ktorý bol súčasne aj predsedom Pripravného výboru pre návrat do pravoslavia pri KNV. Vo vopred zorganizovanej "diskusii", s príspevkami vypracovanými na KV KSS v Prešove, vystúpili na sobore Michal Knap, Eliáš Kačúr, Ján Bihún, Anton Havrila, Andrej Tóth a prof. Dribňák z Humenného.

Niektorým kňazom sa podarilo zo soboru nebadane odísť. Do sály Čierneho orla bolo zmobilizovaných 2000 súdruhov a súdružiek, ktorí na tzv. sobore robili, ako na zjazde KSS, zvukovú kulisu. Nedôvera voči kolaborujúcim kňazom bola taká vysoká, že Rohaľ osobne prečítal Manifest ku gréckokatolíckemu duchovenstvu a veriacim Česko-Slovenska. Bol prijatý "... s fanatickým potleskom laikov i duchovenstva a s prevolávaním na slávu pravoslávnej cirkvi". Ako čítame v oficiálnych dokumentoch, zrušenie únie bolo jednomyselné (aklamačne) verejne odhlasované dňa 28. apríla 1950 o 12. hodine a 50. minúte.

V tejto istej dobe bol zástupcami KNV v Prešove, za asistencie bezpečnostných zložiek, obsadený Gréckokatolícky biskupský úrad a biskupi Gojdič a Hopko boli protiprávne zaistení a internovaní mimo Prešova. Prešovský pravoslávny biskup Alexej Dechtereľ, za sprievodu niekoľkotisíc súdruhov a súdružiek sa manifestačne odobral z Čierneho orla a obsadili gréckokatolícky katedrálny chrám sv. Jána Krstiteľa, v ktorom Dechtereľ slúžil ďakovnú omšu. Slávnostný obed sa konal v prešovskom hoteli Savoy. Následne delegácia pravoslávnych a "gréckokatolíckych" kňazov v dobrej nálade pokračovala v poradách vo Vyšných Ružbachoch, kde boli po slávnostnom obede dopravení v osobných autách, strážení a sledovaní príslušníkmi Štátnej bezpečnosti.

Dňa 2. mája 1950 oznámil exarcha Jelefterij predstaviteľom komunistického režimu, že akceptujú rozhodnutie tzv. soboru o likvidácii gréckokatolíckej cirkvi v Č-SR. A 3. mája 1950 tento akt násilím a svojvoľne oficiálne uznal aj moskovský patriarcha Alexej.

Koncom mája 1950 sa ocitlo na výplatnej páske cirkevného oddelenia Krajského národného výboru v Prešove 80 bývalých gréckokatolíckych kňazov. Z nich boli mimoriadne odmenení generálny vikár a správca biskupskej administratívy v Michalovciach Ján Kokinčák, prešovský dekan Boris Turkyňák, generálny vikár v Prešove Viktor Michalič st., michalovský arcidekan Anton Havrila, arcidekan Andrej Tóth a arcidekan Eliáš Kačúr. Súčasne 44 bývalým gréckokatolíckym kňazom "ako priekopníkom pri prácach spojených s prestupom na pravoslávie" udelil pravoslávny biskupský úrad k základnému platu hodnostné 2000 Kčs a niektorým dekanské a arcidekanské miesto. Okrem týchto pôžitkov bolo uvedeným 80 farárom udeľované aj "výkonnostné" za prvý polrok 1950, ktoré sa pohybovalo od 2000 Kčs do 12 000 Kčs.

Do októbra 1950 prebiehala medzi gréckokatolíckymi nátlaková kampaň za podpísanie tzv. manifestu prijatého na sobore. Súčasne tí gréckokatolícki farári, ktorí "prestúpili" na pravoslávie, skladali sľub pravoslávny biskupom. K 29. Októbru 1950 podpísalo tzv. manifest 175 gréckokatolíckych duchovných. Z nich bolo 133 z Prešovského kraja a 42 z Košického kraja. Ďalším problémom bola otázka zloženia sľubu pravoslávny biskupovi. Totiž nie všetci farári, ktorí boli donútení podpísať manifest, boli ochotní zložiť tento sľub. Z celkového počtu 286 duchovných tak urobili 74 farári v Prešovskom kraji a len 9 v Košickom kraji. Bezpečnostné zložky zaistili a internovali vo františkánskom kláštore v Hlohovci 65 kňazov a 27 kňazov sa pred ŠtB-ákmi ukrývalo na celom území Slovenska. Začiatkom septembra 1950 Predsedníctvo ÚV KSS rozhodlo, že tí gréckokatolíci, ktorí kladú odpor a odmietajú prestúpiť na pravoslávie, nebudú už "presvedčovaní", aby zmenili svoj postoj. Ich ďalší osud bude riešiť cirkevná šesťka pri ÚV KSČ v Prahe. (Od júla 1950 prestal prakticky pracovať aj Výbor pre návrat do pravoslavia pri UNRP, vedený I. Rohaľom - Il'kivom).

Jeden z najväčších problémov, ktoré v tejto súvislosti riešila KSČ, bolo, aby Slováci - gréckokatolíci (180 000 osôb) neprešli do rímskokatolíckej cirkvi. Aby sa tomu zabránilo, vypracovala KSS celý projekt pravoslavinizácie Slovákov - gréckokatolíkov, pričom dôležitú úlohu prisudzovala najmä propagande a agitácii. Keď to nepomáhalo, bez rozpakov sa použili aj teroristické metódy od zastrašovania až po otvorené násilie. Komunisti v snahe pravoslavinizovať Slovákov sa rozhodli vykonávať nábor do tzv. skrátených kurzov pre

pravoslávnych duchovných, priamo cez stranícke štruktúry. Ak by to nepomohlo, navrhli doviesť na Slovensko "súduhov - popov" zo ZSSR. Na úrovni vedenia KSS bolo rozhodnuté vybudovať v Prešove centrum pravoslávnej cirkvi, nové centrum v Michalovciach a pomocné centrum v Košiciach. Komunisti pritom úzkostlivo dbali na to, aby násilná pravoslavizácia nenadobudla otvorene národnostný (ukrajinský) charakter, aby nedošlo k národnostným rozporom medzi Slovákmi a takzvanými Ukrajincami, ktorí sa stali akýmsi vedľajším produktom celej Akcie P. Likvidácia gréckokatolíckej cirkvi sa totiž niesla ruka v ruke s násilnou ukrajinizáciou Rusínov. Táto genocída Rusínov na Slovensku však nenašla plné pochopenie ani medzi niektorými militantnými protagonistami Akcie P spomedzi bývalých gréckokatolíkov, akým bol napríklad Eliáš Kačúr. Tento so značným rozhorčením sa sťažoval orgánom ŠtB na I. Rohaľa - Il'kiva, ktorý vraj verejne vyhlásil, že "sa vysere na rusínsky národ a na jeho jazyk..." Totiž likvidácia gréckokatolíckej cirkvi ako i násilná ukrajinizácia Rusínov boli dve nerozlučné stránky toho istého procesu v období stalinského teroru.

V tomto roku ubehlo polstoročie, ako sa toto násilie začalo uplatňovať na tisícoch nevinných a bezbranných ľudí, ktoré na polstoročie negatívne poznačilo ich osudy. Nikto z ústavných činiteľov si v súčasnosti v Slovenskej republike nepripomenul tieto obete komunistickej totality, či už išlo o výročie barbarskej noci alebo tzv. soboru. Hlbokým mlčaním ich prešli aj verejnoprávne médiá. Zamlčali pred verejnosťou aj tie z mála podujatí, ktoré v rámci svojich skromných podmienok uskutočnil Slovenský historický ústav Matice slovenskej. Žiaľ aj taká je realita dnešného Slovenska...